

Стройкова С. А.,
старший викладач

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНА МОТИВАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ІХТІОНІМІВ (ДОНОРСЬКА ЗОНА НАТУРФАКТ)

Анотація. У статті досліджено механізми метафоризації німецьких іхтіонімів, які застосовують знаки донорської зони НАТУРФАКТ. Ця донорська зона постачає до сфери німецької номенклатури іхтіофауни метафоричні мотиватори на підставі гештальтного різновиду асоціативно-метафоричної мотивації.

Ключові слова: асоціативно-метафорична мотивація, донорська зона, іхтіонім, когнітивно-ономасіологічний аналіз, метафора, мотивація.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження асоціативно-метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів зумовлена необхідністю встановити когнітивне підґрунтя найменувань риб у мові, що уможливує з'ясування механізму техніки номінації риб і концептуалізацію риби в етносвідомості. Окрім того, наша робота спирається на матеріали таких актуальних і провідних напрямів мовознавства, як когнітивна лінгвістика та лінгвоконцептологія, когнітивне термінознавство й ономасіологія, семантика тощо.

Мета статті – з'ясувати механізми метафоризації в масиві німецьких номенклатурних назв риб, що застосовують знаки донорської зони НАТУРФАКТ.

Матеріалом дослідження слугували близько 200 метафорично мотивованих німецьких іхтіонімів, вилучених шляхом суцільної вибірки з атласів «Die Meeresfische Europas» (упорядники Б.Я. Муус і Ж.Ж. Нільсен) [5] та «Atlas der Meeresfische» (упорядники Р.Х. Кайтер і Х. Дебелиус) [8], а також спеціалізованих онлайн-ресурсів [4; 7; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви риб (іхтіоніми) віддавна привертають увагу науковців, які в багатьох дослідженнях уже розробили різні аспекти номінації риб у слов'янських і германських мовах. Так, учені досліджували лексико-семантичний і словотвірний аспект іхтіонімів у російській мові (Н.Ю. Меркулов, Ю.В. Халюков), описано особливості номінації та варіювання найменувань об'єктів іхтіофауни в австралійському варіанті англійської мови (В.А. Коваленко). Номенклатурні назви риб розглянуто в етимологічному й мотиваційному аспектах у російській та слов'янських мовах (К.О. Березовська, А.С. Герд, В.Т. Коломієць, В.В. Усачова), а також у складі лексики рибальства в ономасіологічному, лексикографічному та дериваційному ракурсах в українській мові (А.А. Берлізов, І.І. Ліпкевич). Однак дотепер мотивацію німецьких іхтіонімів не розглядали з позицій когнітивної ономасіології, що зумовлює новизну нашого дослідження.

Основним методом дослідження мотиваційних механізмів творення німецьких номенклатурних назв риб є когнітивно-ономасіологічний аналіз, розроблений О.О. Селівановою. Метою когнітивно-ономасіологічного

аналізу є дослідження механізму мотивації як «наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором та похідною номінаційною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене» [2, с. 158]. Залежно від статусу мотиватора в цій структурі дослідник виокремлює поряд із пропозиційно-диктумним, модусним та змішаним типами мотивації асоціативно-метафоричний тип [2, с. 153–179]. Метафоричний спосіб позначення є одним із найбільш продуктивних в іхтіологічній номенклатурі в німецьких номенах риб, зважаючи на те, що метафора є «найпродуктивнішим креативним способом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичної закономірності, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, нерідко уподібненої їй у певному відношенні» [3, с. 97]. Найбільш репрезентативним у масиві німецьких іхтіонімів є гештальтування. Гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації ґрунтується на схожості зорових образів і цілісних структур, сформованих на підставі різних типів відчуттів (слухових, тактильних) [2, с. 172].

Асоціативно-метафоричний тип мотивації німецьких номенклатурних найменувань риб представляє наївну картину світу німецькомовних номінаторів і використовує різні типи аналогій із різними сценаріями, образами, поняттями з іншими концептуальними сферами, що є донорськими, зокрема, зонами ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ, НАТУРФАКТ, ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА.

Вклад основного матеріалу дослідження. Знаки донорської зони НАТУРФАКТ стають мотиваторами німецької номенклатури іхтіофауни, визначаючи її асоціативно-метафоричний компонент. Ф.С. Бацевич виокремлює у сфері натурфактів назви ділянок земної поверхні та назви, що позначають світлові й звукові явища, запахи, вогонь, дим [14, с. 148–152]. У нашій донорській зоні НАТУРФАКТ мотиваторами стають складники таких сфер: ГРІСЬКА ПОРОДА, МЕТАЛ, ІНЕРТНИЙ ГАЗ, КОШТОВНЕ КАМІННЯ, НЕБЕСНІ СВИТИЛА, СТИХІЇ, РОСЛИНА.

Знаки предметної сфери ГРІСЬКА ПОРОДА стають мотиваторами німецьких номенклатурних назв риб на підставі схожості зорових гештальтів, тобто встановлення номінаторами схожості забарвлення тіла риб або його частин і кольору різноманітних речовин. Зокрема, в ономасіологічних структурах німецьких іхтіонімів забарвлення тіла риб зафіксовано метафоричними мотиваторами, обраними з предметної зони ГРІСЬКА ПОРОДА: *Marmorgrundel* («Die Färbung ist variabel und stimmungabhängig, meist auf gelblichem Grund marmoriert oder fein gepunktet») (19)) та *Marmorierter Zitterrochen* («Oberseite braun mit heller

Fleckung oder Marmorierung» (9, 62)) – поєднання плям різного кольору надає покриву цих риб візуальної подібності до мармуру; *Kristallgrundel* («Der schuppenlose Körper lebender Exemplare ist nahezu durchsichtig» (9, 230)) – тіло риби, яке не має луски, уподібнене до кристалу завдяки своїй прозорості.

Властивості металу стають підґрунтям аналогізації забарвлення тіла риб або його частин із блиском і кольором металу, а саме:

– золота: німецькі найменування риб *Goldbutt* («Die Augenseite ist braun, gelegentlich grau-braun; sie ist mit charakteristischen kreisförmigen rötlichen Punkten gesprenkelt» (36)) та *Goldbarsch* («Körper kräftig goldrot, ohne dunkle Querbinden» (9, 165)) мотивовані схожістю коричневого, червоного й золотистого забарвлення покриву тіла риб або його елементів та золота за кольором;

– срібла: *Silberdorsch* («Schuppen groß, silbrig und leicht ausfallend» (9, 125)); *Silberlachs* («Sie sind am ganzen Körper silbergrau (nur der Bauch ist weiß) und weisen schwarze Punkte an Rücken und der oberer Schwanzflosse auf» (36)); *Silberkarpfen* («Die Oberseite ist von grünlichgrauer Färbung, Bauch und Seiten glänzen silbrig» (36)) – тіло риб виблискує сирим;

– платини: *Platinbeilbauchfisch* («Die Basis der Afterflosse wird von fünf bis sechs gelbbraunen bis olivfarbenen, silbrig glänzenden Schuppenreihen bedeckt» (36)) – луска цієї риби має сирій відблиск;

– міді: *Kupfersalmmler* («Vor allem das Männchen des bis zu 5 cm langen Salmmler zeichnet sich durch seine Kupferglanz-Färbung aus, welcher der Fisch seinen Namen verdankt» (36)) – пояснюється подібністю блиску забарвлення риби до блиску міді;

– латуні: *Messingbarbe* («Die Messingbarben sind ihrem Namen entsprechend glänzend messingfarben» (36)).

У німецькій назві риби *Metallkarpfing* гіперонім з асоціативно-термінальної сфери корелює з партонімом, оскільки смуги на тілі цієї риби мають металевий блиск («Der Fisch zeigt auf der grünlichbeigen bis silbrigen Grundfärbung metallisch glänzende Querbinden, welche beim Männchen wesentlich intensiver gefärbt sind. Diese sind je nach Stimmung mehr oder weniger dunkel gefärbt» (36)).

Підґрунтям творення метафорично мотивованого німецького найменування *Rostpanzerwels* є уподібнення зорових гештальтів елементу забарвлення цієї риби та кольору іржі як результату корозії металу («Der friedfertige Schwarmfisch wird bis zu 5 cm groß und von vielen Liebhabern wegen seiner bisweilen sehr intensiven rotbraunen Färbung für eine der schönsten Panzerwelsarten gehalten» (36)).

Здатність риб до фосфоресценції визначає вибір метафоричного мотиватора з предметної сфери ІНЕРТНИЙ ГАЗ на позначення блиску риби або частин її тіла з різноманітними відтінками. Наприклад, у німецького виду риб *Neontetra* («Die rote Färbung reicht von der Körpermitte bis zur Basis der Schwanzflosse. Die blau-grüne Farbe des Leuchtstreifens ändert sich nachts in dunkelviolet, der rote Streifen verblasst» (36)) уздовж тіла від очей до жирового плавця проходить широка блакитна смуга, що виблискує, як газоосвітлювальна реклама; а в німецького виду риб *Grüner Neon* («Seine Oberseite ist von gelblicher bis olivgrüner Farbe, von der Oberkante des Kiemendeckels bis zur Schwanzwurzel zieht sich ein

grünlich bis gelblich schillerndes Längsband» (36)) блиск смужки має зелений відтінок.

Так само як і з натурфактами МЕТАЛ та ІНЕРТНИЙ ГАЗ, забарвлення риби визначає асоціювання зі сферою КОШТОВНЕ КАМІННЯ. Наприклад, *Smaragd-Panzerwels* («Ist durch seine Größe, Fülligkeit und das oliv bis goldene Glänzen unverwechselbar» (36)) – блиск поверхні тіла риби схожий на блиск смарагду; *Diamantbarsch* («Sie sind hell – oder olivbraun mit 5 bis 8 dunklen, senkrechten Binden auf den Flanken. Diese werden zusätzlich von zahlreichen messingfarbenen, grünen oder blauen kleinen Punkten bedeckt» (36)) – комбінація цяток різного кольору надає покриву тіла цієї риби візуальної подібності до блиску діамантів; *Karfunkelsalmmler* («Er ist von grünlich – bis rötlichbrauner Grundfarbe, auf der ein metallischer, bronzefarbener Glanz liegt» (36)) – бронзовий блиск тіла риби нагадує колір червоного гранату; *Rubinsalmmler* («Neben der genannten Rotfärbung zeigen die Männchen Schwarzfärbung in der Basis der Afterflosse sowie milchweiße Kanten in der After-, Rücken- und den Bauchflossen» (6)) – червоний колір поверхні тіла риби подібний до кольору рубіну; *Aquamarin-Regenbogenfisch* («In Abhängigkeit der Wasser- und Umweltbedingungen sowie des Futters kann der Aquamarin-Regenbogenfisch unterschiedliche Farben von Kobaltblau über Stahlblau und Aquamarin bis zu Türkistönen zeigen» (36)) – забарвлення риби змінюється залежно від освітлення та умов проживання від аквамаринового до бірюзового відтінку. На підставі форми нарости на тілі риби уподібнено до перлів: *Perlfisch* («Während der Laichzeit färbt sich die Bauchseite rot und die Männchen tragen einen ausgeprägten Laichauschlag. Diese bernsteinfarbenen, etwa reiskorngroßen Erhebungen bedecken fast den ganzen Körper und sind auf Kopf und Rücken besonders stark ausgeprägt. Der Trivialname Perlfisch leitet sich von ihnen ab» (36)) – під час нересту голова, спина та боки самців вкриваються конічними твердими горбиками, які нагадують перлини.

Мотиватори-натурфакти з предметної сфери НЕБЕСНИ СВІТИЛА також визначають гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації німецьких назв риб: *Mondfisch* («Die massigen Mondfische schwimmen eher ozeanisch, kommen aber regelmäßig in Küstennähe wie vor Kalifornien oder BaiIndonesien. Sie lieben es, unter der Oberfläche zu treiben» (9, 710)) – уподібнення риби до форми місяця; *Sonnenfleckbarbe* («Einige Männchen besitzen hinter dem Schwanz Fleck hinter den Kiemen einen roten Rand, der ihnen auch den Namen einbrachte» (36)) – пляма на тілі риби забарвлена в червоний колір, що пояснює мотивацію назви метафоричним знаком *Sonne*; *Sternflunder* («Die dunkelbraune oder fast schwarze Augenseite ist mit rauen, sternförmigen Schuppen bedeckt» (36)) – певна частина тіла риби вкрита зіркоподібною лускою.

Предметна сфера СТИХІЇ постачає до німецької номенклатури іхтіофауни лише знак ВОГОНЬ. Мотиватор ВОГОНЬ позначає колір асоціювання з кольором частини тіла риби, зокрема, з кольором хвостового плавця риби: *Feuerschwänze* («Feuerschwänze sind vom Körper her schwarz gefärbt und haben eine leuchtend rote Schwanzflosse. Die Brustflossen können leicht rötlich sein, sind aber meistens schwarz gefärbt» (36)); з кольором черева та глотки: *Feuermaulbuntbarsch* («Die Fische sind blaugrau gefärbt, der

Rücken ist dunkler, der Bauch orange bis gelboliv, die Kehle ziegel- bis leuchtend rot» (36)).

Предметна сфера РОСЛИНА також зумовлює асоціативно-метафоричну мотивацію гештальтного різновиду в німецькій іхтіологічній номенклатурі за формою тіла риби або його частин. Так, мотивація німецької назви риби *Blattfisch* ґрунтується на уподібненні зорових гештальтів, оскільки форма й колір тіла цієї риби нагадують впале листя («Er ähnelt in seiner Farbe und seiner Körperform abgestorbenen gelbbraunen Blättern» (36)). Подібний мотиваційний механізм є підґрунтям мотивації німецького номенклатурного найменування родини риб *Tannenzapfenfisch* («Ihr Körper wird von groben, plattenartigen, mit Stacheln versehenen und zu einem Panzer verwachsenen, silbrigen und dunkel eingerahmten Schuppen bedeckt» (36)), у представників якої забарвлення й форма тіла нагадує соснову шишку. У німецькому іхтіонімі *Kürbiskernbarsch* відображено візуальну схожість чорних з облямівкою «вушок» риби з насінням гарбуза («Der schwarze Kiemendeckellappen (das so genannte «Ohr») endet in einem halbmondförmigen orangefarbenen Rand. Dieser Rand ist der Grund für den deutschen Trivialnamen Kürbiskernbarsch» (36)). Німецькі номенклатурні найменування *Dornhaie* («Wie der Name sagt, kennzeichnet die meisten der 75 Arten je ein massiver Dorn vor den Rückenflossen» (9, 52)) та *Dorngrundel* («Ihren Namen haben diese Tiere von den spitzen Dornen unter den Augen» (36)) через наявність у цих видів риб виростів на тілі, зовні подібних до колочок рослини, мотивовані метафоричним знаком *Dorn* («Spitzer, harter Pflanzenteil (besonders am Pflanzenstiel)» (17)). Підґрунтям мотивації німецької номенклатурної назви риби *Brombeerhai* є наявність маленьких шипів на тілі риби, які схожі на мініатюрні шипи на ягодах малини («Körper unregelmäßig mit beulenartig verschmolzenen Hautzähnen besetzt» (9, 57)).

Колір рослини також є підставою для аналогії забарвлення тіла риби або його частин із рослинним світом. Наприклад, німецьке найменування *Rosensalmmler* («Die Art ist rosafarben, besonders stark ist der Farbton an der Basis von Bauch-, After- und Schwanzflosse» (36)) мотивоване схожістю рожевого забарвлення тіла риби та троянди за кольором; *Zitronensalmmler* («Ist hell gefärbt und erhielt durch zitronenfarbigen Flecken seinen Namen» (36)) – цятки на тілі риби уподібнено до лимону за кольором; *Kirschflecksalmmler* («In der Mitte des Körpers ist ein leuchtend rotes rundes Mal sichtbar» (36)) – пояснюється яскравою червоною плямою у вигляді вишневої кісточки на тілі риби.

Висновки. Отже, використання мотиваторів донорської зони НАТУРФАКТ на позначення німецької іхтіологічної номенклатури ґрунтується здебільшого на зовнішній подібності форми й будови тіла риб до предметів живого світу.

Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз німецьких номенклатурних найменувань риб, що уможливить більш цілісний погляд на відповідний фрагмент наукової картини світу німецького народу.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С. Бацевич, Е.А. Космеда. – Л. : Світ, 1997. – 392 с.
2. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е.А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
3. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Aquaristik Online Magazin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aqua4you.de>.
5. Muus B.J. Die Meeresfische Europas / B.J. Muus, J.G. Nielsen. – Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. – 336 s.
6. Duden Das Bedeutungswörterbuch / hrsg. u. bearb. von W. Müller. – 2., völlig neu bearb. U. enw. Aufl. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographisches Institut, 1985. – 797 s.
7. Fischlexikon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fischlexikon.eu>.
8. Kuiter R.H. Atlas der Meeresfische / R.H. Kuiter, H. Debelius. – The Czech Republic : KOSMOS Verlag, 2009. – 728 s.
9. Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.

Стройкова С. А. Ассоциативно-метафорическая мотивация немецких ихтионимов (донорская зона НАТУРФАКТ)

Аннотация. В статье исследуются механизмы метафоризации немецких ихтионимов, которые используют знаки донорской зоны НАТУРФАКТ. Эта донорская зона поставляет сфере немецкой номенклатуры ихтиофауны метафорические мотиваторы на основе гештальтной разновидности ассоциативно-метафорической мотивации.

Ключевые слова: ассоциативно-метафорическая мотивация, донорская зона, ихтионим, когнитивно-ономазиологический анализ, метафора, мотивация.

Stroykova S. Associative metaphorical motivation of the German ichthyonyms (NATURFACT as a source domain)

Summary. This article focuses on analyzing the metaphoric mechanism of the German ichthyonyms using signs of the NATURFACT source domain. This source domain supplies metaphorical motivators to the sphere of German ichthyological nomenclature on the basis of the gestalt variety of the associative metaphorical motivation.

Key words: associative metaphorical motivation, source domain, ichthyonym, cognitive-onomasiological analysis, metaphor, motivation.